

Både sjukdom och livsglädje i Bellmans diktning

»Bäst man andas skall man dö«

Bellman porträtterad av Peter Dahl. Litografi från 1984.

■ Carl Michael Bellman (1740–1795) är inte bara dryckesvisans mästare och en Stockholmskildrare av rang; han ger också en unik inblick i de förtvivalade levnadsvillkoren i 1700-talets städer, ögonblicksbilder av de sjukdomar och det lidande som var en del av människornas vardag, där döden var en ständig gäst. Mot denna bakgrund träder Bellmans ofta livsbejakande diktning fram.

Levnadsvillkoren i Bellmans Stockholm var eländiga, även med dåtidens måttstock, och som följd av hopplösa hygieniska förhållanden var de flesta brunnar konstant förorenade. Befolkningens näringstillstånd var dåligt; bl a var skörbjugg vanligt förekommande under vinterhalvåret. De smittsamma sjukdomarna florerade, med ständiga och våldsamma epidemier som förde den totala dödligheten upp mot en nivå som var bland de högsta i Europa [1, 2].

Smittkoppor var ett av de stora hoten; en av Bellmans söner dog i sjukdomen. Sörens död gav inspiration till den vackra »Vaggvisa för auctors yngsta son Charles« med de berömda versraderna:

*Bäst man andas, skall man dö
och bli mull tillbaka.*

Eftersom barnadödligheten i smittkoppor var mycket hög var det desto större anledning att glädja sig de gånger det gick bra, så som Bellman beskriver det i dikten »Öfver koppornas lyckliga öfvergång den 10 Juni 1793«:

*Mina vänner, små och glada
som för kopporna jag gömda sett.
Eij den minsta andlets skada
De är fagra ungdom gett.*

Att slippa undan denna sjukdom utan vanställande koppärr var emellertid långt ifrån alla förunnat. När Bellman bl a i Fredmans epistel n:o 64 beskriver »svällande kindben och koppärrig hy« var nog detta en vanlig syn på Stockholms gator.

Variolation, inokulation med smittämnen från koppsjuka, blev känd i Europa redan i början av 1700-talet [3]. Bellman kände också väl till denna metod, »ympning«, för att göra sjukdomsförloppet lindrigare. Att variolation inte sällan gav både komplikationer och dödsfall var tydligen inte okänt för honom, enligt hur han framställer det i ett brev från 1794:

»Caisa Stina ligger i kopporna, gu nåde den som låter ympa sina barn, vet nådig frun hon dör«, och även i dikten »Vid lilla Clara Elisabeths hemkomst den 28 Junii 1791«:

*Var välkommen lilla vän
I föräldrars famn tillbaka
Med båd öga, mund och haka
fredad från koppymplingen.*

Idag betraktar vi malaria som en tropisk sjukdom. Malaria har dock tidigare varit närmast endemisk i södra Skandinavien. Så sent som vid mitten av 1800-talet förekom flera malariaepidemier [4]. Bellmans egen erfarenhet av malaria, »frosan«, gav upphov till en dikt som ursprungligen blev publicerad 1777, men som senare blev Fredmans sång n:o 18. Dess två sista verser lyder:

*Men nej! Nej aldrig denna tunga
En enda droppe mer förmår.
Hon knappast väser fram gutår,
Förrn kölden stelnar blod och lunga
Och benen domna i min bädd.*

*Min hand blir is och nästan vatten,
Min fot som glas, och hela natten
Regerar själen yr och rädd.*

*Ja, där som fordom på min kista
Ur flaskan Bacchus åt mig log,
Står nu en skål från Liljans krog
Med ölostvassla till mitt sista
Och havresoppa i mitt stop.
Ett turkiskt papper med jalappa,
En tom butelj och doktors kapp
Blir boupppteckning alltihop.*

Jalappa var ett laxantium framställt av roten hos plantan *Mirabilis jalapa*. Att ett laxantium användes som medicin mot malaria, en sjukdom som i sig själv kan ge diarré, har man försökt förklara utifrån humoralpatologiska begrepp [5].

Det är emellertid intressant att notera att Carl von Linné (1707–1778) 40 år dessförinnan hade lagt fram sin medicinska doktorsavhandling, där han framför hypotesen att malaria orsakas av förstopning i tarmens blodådror på grund av lerhaltigt dricksvatten. På mekanistiskt 1700-talsvis förklaras den intermittenta febern uppstå på grund av friktion och hjärtats extra arbete när blodet pressas förbi lerpropparna [6]. Enligt Linné består följaktligen malariabehandlingen av diet och avföringsmedel.

Då Bellman drabbades av malaria 1773 hade det gått 16 år sedan Linné blev adlad för sina vetenskapliga arbeten, och det är naturligt att tänka sig att Bellmans behandlande läkare, troligen hans gode vän doktor Blad, till vilken Bellman dedicerade en av sina allra mest gripande gravdikter, Fredmans epistel n:o 81, »Märk hur vår skugga«, har känt till Carl von Linnés malarieteorier.

Det är för övrigt intressant att notera att medan de två sista raderna av första

versen i originalversionen från 1777 lyder

*Galenus visar tomma stopet
Och doctorn står i dödens skrud*

är denna referens till Galen borttagen i diktens omarbetade version.

Lungsjukdomar nämns ofta av Bellman som sjukdoms- och dödsorsak. Tidens medicinska kunskap möjliggjorde inte någon hög grad av diagnostisk precision hos vare sig läkare eller lekman; det skulle t ex gå ännu 100 år innan tuberkelbacillen upptäcktes. Men att man hade ett folkligt begrepp om tillståndet framgår bl a av den ironiska gravskriften till den fruktade rättsbetjänten »Trähänd«:

*Hvad var för sjukdom, som kallat Gubben utur världen?
Var det förkylning ell' kanske pleuresie?
Nej, det var lungsot, som skynda på den sista färden,
Plågsammer hosta och gammalt fylleri.*

Trähands sjukdom lungsot, dvs tuberkulos, var på stark frammarsch i Norden i slutet av 1700-talet [7]. I Fredmans epistel n:o 30, »Till fader Movitz under dess sjukdom, lungsoten« (»Drick ur ditt glas, se döden på dig väntar«), finner vi

en ovanligt detaljerad beskrivning av den kliniska bilden vid troligt tuberkulos i slutstadiet:

*Guldguler hy, matt blomstrande små kinder,
Nedkramat bröst och platta skulderblad!
Lät se din hand ... var ädra, blå och trinder
Ligger så svälld och fuktig som i bad;
Handen är svettig och ädroma stela,
V:cllo..... Knäpp nu och spela,
Töm ur din flaska, sjung och drick, var glad!*

*Himmel, du dör, din hosta mig förskräcker;
Tomhet och klang, inälvorna ger ljud;
Tungan är vit, det rädda hjärtat kläcker,
Mjuk som en svamp är sena, märg och hud.
Andas! – Fy tusan, vad dunst ur din aska!
V:cllo..... Län mig din flaska!
Movitz, gutår! Skål! Sjung om vinets gud!*

Huvudvärk drabbar ständigt Bellmans figurer. Några gånger anges orsaken vara migrän, såväl i ett ironiskt »Epitafium« (Fredmans testamente nr 208) som i ungdomsdikten »Kom Nöjets Gud, vi vänta dig«:

*Supa är vårt ändamål
Bliv därför, Bacchus, kvar
Upp dans och spel med glädjeskri,
Chagrin, Migraine, farväl!*

Oftast är dock huvudvärken orsakad av det medel som i ovannämnda citat

De ständiga dissonanserna i Bellmans diktning, skiftningarna mellan närmast kaleidoskopiskt flimrande ögonblicksbilder, obarmhärtiga sjukdomsbeskrivningar och lyriska naturskildringar, liksom dödens konstanta närvaro i de orgiastiska backanalerna, speglar den tid i vilken diktningen kom till och ger den dystra klangbotten från vilken den berusande livsglädjen stiger. Därmed blir Bellmans skildringar av sjukdom och död en viktig förutsättning för upplevelser av honom som en livets och glädjens diktare.

Verket ovan, en olja från 1984 av Peter Dahl, illustrerar Fredmans epistel n:o 63.

är menat att avlägsna migränen, nämligen alkohol. Alkoholkonsumtionen generellt i 1700-talets Stockholm var betydande. För stadens ca 70 000 invånare fanns det år 1740 omkring 700 utskänkningsställen för alkohol [8]. Flera av Bellmans »Bacchi hjältar« beskrivs som det vi idag skulle benämna grava alkoholister.

Huruvida Bellman själv så småningom blev alkoholist har varit ett återkommande tema i Bellmanlittera-

Beskrivningar av alkoholkonsumtion har en central plats, särskilt i Bellmans tidiga produktion. I Fredmans testamente låter han också vinguden framstå som läkare, »Bacchus medicus«. I en ungdomsdikt, »Ögnalocken är torra, strupen är mager«, används alkohol som medicin mot gikt (och mot »brännvinshufvudvärk«!).

turen, bl a i två tidigare artiklar i Läkartidningen [9, 10].

Beskrivningar av alkoholkonsumtion har en central plats, särskilt i Bellmans tidiga produktion. I Fredmans testamente låter han också vinguden framstå som läkare, »Bacchus medicus«. I en ungdomsdikt, »Ögnalocken är torra, strupen är mager«, används alkohol som medicin mot gikt (och mot »brännvinshufvudvärk«!).

Det är inte överraskande att man också finner otaliga skildringar av alkoholens skadeverkningar. I det parodiska verket »Handlingar rörande Bacchi Ordenskapitel« beskrivs de flesta av rusets olika faser. Här ses den inledande euforin hos Ordensbroder Jensen:

*Nå – colon: om jag får en sup utav det röda,
Så quicknar allt mitt blod och jag kan tankar föda.*

Något senare möter vi den kroniskt druckne tullbejanten Lundbeck:

*Vid denna Ordens-stierna
Den mig får nyckter se, skall krossa få min hiärna.*

Och när hans ataxi omöjliggör ytterligare alkoholintag:

*Si hur min tunga vill ur mund till Bacchi tron
Men benen vilja ej!*

I en av de tidiga ungdomsdiktarna, »Stå vid glaset och vigas vid kannbuteljen«, hyllas de olika alkoholeffekterna i tur och ordning:

*Märka durchlopp och känna buller i livfet,
Spy på stolar och sluta danstidsfördrifvet.*

Durchlopp, dvs diarré, nämns för övrigt överraskande sällan i Bellmans dikter. Om man tänker på de ohygieniska levnadsförhållandena och de ständiga epidemierna, måste diarré ha varit en rela-

tivt vanligt förekommande plåga. Fredmans sång n:o 12:

*Phoebus ej mäktar,
Han sig ursäktar,
Gubben har durchlopp och dras med qvartan.*

Qvartan används här antagligen i betydelsen »fjärdedagsfeber«; det kan alltså synas som om det är malaria som förorsakar diarrén.

I skådespelet »Macbeth« låter Shakespeare Porter varna för alkoholens effekt på den sexuella förmågan: »It provokes the desire, but takes away the performance« [11]. Inte mindre stilistiskt elegant men åtskilligt mer direkt är Bellman, när han i Fredmans epistel n:o 44 låter Fredman varna Movitz:

*Drick ej mera än du tål,
Tänk på dina göromål,
På din Chloris, där hon ligger
Pigger,
Visar dig sin blomsterskål.*

Den långt gångna alkoholismen var inte heller främmande för Bellman. Vi möter den bl a i Fredmans epistel n:o 24, där Fredman genomlever abstinensens nakna ångest i beskrivningen av ett begynnande delirium:

*Brännvinsångest mitt hjärta skakar,
Och jag står vid gravens brädd.
Som en Bacchi hjälte klädd,
Men föraktad och försmädd,
För min egen skugga rädd.*

Även prostitutionen var mycket utbredd i 1700-talets Stockholm. Den politiska och sociala oron återspeglas i moraliskt förfall. Som en följd av det lössläppta sexuallivet var det mycket vanligt med många graviditeter per kvinna. I skådespelet »Bacchi tempel«

låter Bellman Ulla tala om sina »fyra missfall« när hon misstänker att »dödens bud bereder mig det femte«. I epistel n:o 48 finner vi också en klar hänvisning till en annan av prostitutionens följder:

*Vakna, Movitz! Ser du ej
Lazari palats – så säj?
Akta näsan du på dig
För var vacker flicka!*

Lazari palats var det då nyuppförda sjukhuset för manliga syfilitiker, och »akta näsan« hänvisar till »nasus sellaris«, destruktion av näsbrosket med den påföljande karakteristiska sadelnäsan, ett av de sensyfilitiska symtomen.

De sjukdomsbilder som förekommer hos Bellman är ofta isolerade beskrivningar av symtom utan koppling till vad vi skulle kalla det kliniska sammanhanget. Detta reflekterar i hög grad Bellmans säregna och mycket visuella berättarteknik. De olika scenerna är närmast impressionistiska ögonblicksbilder, med en delvis nitisk uppräknings av detaljer.

För att sätta in Bellmans sjukdomsbilder i en klinisk och medicinhistorisk ram är vi därför hänvisade till att tolka och förklara. Denna tolkning var inte nödvändig för diktarens samtida. Ständig fysisk smärta och lidande var en del av vardagen, och därmed blir också dödens närvaro mitt i livsglädjen endast skenbart motsägelsefull. Vi kan förstå varför till och med de dystaste dikterna oftast slutar med en uppmaning till livsbejakande sång och drickande, som i t ex Fredmans epistel n:o 30:

*Movitz, din lungdot den drar dig i graven
Vccllo.... Knäpp nu oktaven,
Stäm dina strängar, sjung om livets vår.*

Just dessa ständiga dissonanser i Bellmans diktning, skiftningarna mellan närmast kaleidoskopiskt flimrande ögonblicksbilder och majestätisk ro, mellan obarmhärtiga sjukdomsbilder och lyriska naturskildringar, liksom dödens konstanta närvaro i de orgiastiska backanalerna, speglar den tid i vilken diktningen kom till. De förtvivlade levnadsvillkoren, där dödens färjeskepp Charon aldrig vilar, skapar den dystra klangbotten från vilken den berusande livsglädjen stiger. Därmed blir Bellmans skildringar av sjukdom och död en viktig förutsättning för upplevelser av honom som en livets och glädjens diktare.

På få ställen är detta lika väl illustrerat som i scenen från det tuberkulösa dödslägrat i den sista versen i Fredmans

epistel n:o 30 (en medicinhistoriskt intresserad undrar självklart om blodet som med våld går ut ur hans ådror är ett uttryck för tuberkulöst betingad hemoptys eller ett uttryck för åderlätning, som var en av tidens standardbehandlingar för tuberkulos):

*Nåså, gutår! Dig Bacchus avsked bjuder,
Från Fröjas tron du sista vinken får.
Ömt till dess lov det lilla blodet sjuder,
Som nu med våld ur dina ådror går.
Sjung, läs, och glöm, tänk, begråt och begrunda...
V:cilo Skull' du åstunda
Ännu en fällsup? Vill du dö? Nej – gutår!*

Are Brean

assistentlege, nevrologisk avdelning,
Sentralsykehuset i Vestfold HF,
Tønsberg, Norge
(are.brean@siv.no)

*

Artikeln bygger på ett arbete tidigare publicerat i Tidsskrift for Den Norske Lægeförening [12].]

Referenser

1. Bellmansällskapet. Carl Michael Bellmans skrifter I–XI [standardupplaga]. Stockholm: Albert Bonniers Förlag; 1927-94.
2. Austin BA. Carl Michael Bellman. Hans liv, hans miljø, hans værk. Viborg: Forlaget Cicero; 1988.
3. Tryland M. Kopper og koppevirus – 200 år siden første vaksinasjon i Norge. Tidsskr Nor Lægeforen 2001;121:3546-50.
4. Fossmark R, Bergström S. Malaria i Norge – en tropesykdom på villspor? Tidsskr Nor Lægeforen 1994;114:3643-5.
5. Bohn L. Sygdomme og lægekunst på Bellmans tid. I: Holm O, red. Bellmansstudier nr 20. Stockholm: Bellmansällskapet; 1989.
6. Schöldström U. Hur kunde Linné ta så fel om malaria? Gårdagens kunskap inte alltid korrekt – men säkerligen ej heller dagens. Läkartidningen 1999;96:636-7.
7. Godtfredsen E. Medicinens historie. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck; 1973.
8. Svanberg V. Stockholms förfall och Bellman. I: Kring Bellman. W&W-serien nr 71. Stockholm: Wahlström och Widstrand; 1964.
9. Sjöstrand L. Bellmans diktning rör vid själva livsnerven i alkoholbruket. Läkartidningen 1990;87:2269-72.
10. Sjöstrand L. Dikten, ruset och Bellman. Läkartidningen 1990;87:4460-7.
11. Shakespeare W. Macbeth. Akt 2, scen 1. I: The complete works of William Shakespeare. London: Hamlyn; 1958.
12. Brean A. »Bäst man andas skal man dö« – sjukdomsbeskrivelser i Carl Michael Bellmans diktning. Tidsskr Nor Lægeforen 2002;122(30):3883-6.
13. Erdmann N. Carl Mikael Bellman – hans omgivning och samtid. Stockholm: Albert Bonniers Förlag; 1895.

Särtryck

Läkartidningen

Artros är inte en enhetlig sjukdom utan snarare ett gemensamt slutstadium av olika orsaker. De viktigaste symtomen är ledsmärta, stelhet och inskränkt rörlighet, som leder till nedsatt funktion och handikapp.

Idag finns ingen behandling som kan bromsa artrosens fortskridande. Däremot finns det en rad behandlingar som kan minska smärtan och bidra till att bibehålla eller förbättra patientens funktion.

I en serie artiklar publicerade i Läkartidningen belyses artros i olika perspektiv. Dessutom speglas aktuell forskning.

Det häfte som har tagits fram omfattar nio artiklar på 33 sidor och kan beställas med kupongen nedan. Priset är 60 kronor

Artros

**Beställer härmed.....ex
av "Artros"**

.....
namn

.....
adress

.....
postnummer

.....
postadress

**Insändes till Läkartidningen
Box 5603
114 86 Stockholm**

Faxnummer: 08-20 74 35

**www.lakartidningen.se
under särtryck, böcker**